

Sobczak, Jacek

"Studia nad prawem rzymskim w Jus Culmense. W 750 lecie wydania przywileju chełmińskiego", Janusz Sondel, Kraków 1984 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 147-151

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Sondel, *Studia nad prawem rzymskim w Jus Culmense. W 750 lecie wydania przywileju chełmińskiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCXVII, Prace prawnicze, z. 109, Kraków 1984, ss. 123.

Prawo chełmińskie (Jus Culmense) należy do nielicznych już problemów z dziedziny prawa polskiego, wciąż jeszcze czekających na pełne i wyczerpujące opracowanie. Musi to budzić pewne zdziwienie zważywszy rolę, jaką odgrywało ono na ziemiach Rzeczypospolitej i Prus oraz na jego zasięg terytorialny¹. Będąc odmianą prawa magdeburskiego, różniło się od niego w wielu sprawach. Podstawę jego stanowił przywilej lokacyjny Chełmna z 28 grudnia 1233 r., w którym przyznano miastu prawo do własnego sądownictwa i określono zasady działania samorządu miejskiego, regulując jednocześnie prawa i obowiązki ściąganych na terytorium państwa krzyżackiego osadników. Z biegiem lat przywilej ten uzupełniano dodatkowymi postanowieniami prawnymi oraz efektami praktycznej działalności jurysdykcyjnej organów. Znaczenie prawa chełmińskiego wzrosło z chwilą wydania przez Kazimierza Jagiellończyka przywileju inkorporacyjnego, a w szczególności z momentem uznania, aktem z 26 lipca 1473 r., prawa chełmińskiego jedynym obowiązującym na obszarze Prus Królewskich ogólnostanowym systemem prawnym². W w. XV tor rozwoju prawa chełmińskiego uległ pewnym zmianom na skutek recepcji dwóch zbiorów prawnych pochodzenia sasko-magdeburskiego³. Była to dokonana w Chełmie kompilacja zbioru pouczeń prawnych udzielonych w latach 1261—1283 i 1285 Wrocławowi przez Magdeburg, nosząca nazwę *Der Alte Culm (Stare Chełmno)* lub *Das alte Kölmische Buch (Stara Księga Chełmińska)*⁴ oraz konkurujący z nią zbiór noszący nazwę *Rechtssbuch nach Distinctnionem (Księga prawna według dystynkcji)*⁵.

1. Z. Zdrójkowski, *Prawo chełmińskie. Powstanie, rozwój i jego rola dziejowa*, w: *Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny*, red. M. Biskup, Toruń 1968, ss. 483—484; tenże, *Zarys dziejów prawa chełmińskiego 1233—1862*, Toruń 1983, ss. 7—10, 14—20; *Prawo starochełmińskie 1584 (1394)*, red. W. Maisel i Z. Zdrójkowski, Toruń 1985, ss. 6—12.

2 K. M. Hartknoch, *Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien zwey Theile*, Frankfurt und Leipzig 1684, ss. 582—583; *Volumina Legum*, t. 1, s. 105.

3 S. Estreicher, *O źródłach prawa chełmińskiego w Polsce. Sprawozdanie z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*, 1933, t. 38, nr 3, ss. 15—16.

4 E. Steffenhagen, *Deutsche Rechtsquellen in Preussen vom XIII zum XIV Jahrhundert*, Leipzig 1875, ss. 201 i 222. Na treść *Der Alte Culm* obok magdebursko-wrocławskiego prawa lawicznego złożyły się także zapożyczenia ze *Zwierzchności szwabskiego* oraz ortyle wydane dla Chełmna.

5 *Prawo starochełmińskie*, ss. 6—7.

W tym stanie rzeczy, wobec istnienia wielu tekstów prawa chełmińskiego, decyzja Kazimierza Jagiellończyka, uznająca prawo chełmińskie za wyłącznie obowiązujący na terenie Prus Królewskich system prawny, spowodowała dążenie do jego zrewidowania i kodyfikacji. Próby takie podejmowano, począwszy od 1526 r., co kilkanaście lat. Efektem ich była rewizja lidzbarska czyli *Jus Culmense Correctum* z 1566 r., opracowana dzięki inspiracji Zygmunta Augusta, rewizja nowomiejska czyli *Jus Culmense Emendatum* z 1580 r., rewizja toruńska czyli *Jus Culmense Revisum* z 1594 r. oraz *Jus Terrestris Nobilitatis Prussiae* z 1598 r.⁶

Wszystkie projekty kodyfikacyjne prawa chełmińskiego formalnie nigdy nie uzyskały sankcji prawnej. Były jednak praktycznie wykorzystywane na terenach Polski przedrozbiorowej. Lektura kolejnych projektów pozwala prześledzić rozwój poszczególnych instytucji prawnych oraz stwierdzić rosnący wpływ prawa rzymskiego, zbiorów justyniańskich, na treść kolejnych projektów.

Problemowi zakresu wpływu prawa rzymskiego na treść poszczególnych projektów kodyfikacyjnych prawa rzymskiego poświęcił swoją pracę J. Sondel. Problem ten rozważa autor z osobna w odniesieniu do każdej rewizji. Założenie to narzuciło w pewnej mierze układ treści pracy, składającej się ze wstępu — w którym ogólnie przedstawiono rozwój prawa chełmińskiego — oraz czterech rozdziałów. W pierwszym z nich podjęto próbę wyjaśnienia kwestii mocy posiłkowej prawa rzymskiego w *Jus Culmense* oraz przedstawienia stosunku mieszkańców Prus do tego systemu prawnego. W pozostałych rozdziałach autor śledzi elementy romanistyczne w kolejnych rewizjach: lidzbarskiej, nowomiejskiej i toruńskiej. W krótkim podsumowaniu J. Sondel stara się zebrać zasadnicze wnioski i wskazać kierunki dalszych badań. Dopełnia pracę spis literatury i źródeł oraz streszczenie w języku angielskim. To ostatnie musi budzić zdziwienie, zważywszy, że książką w pierwszym rzędzie będą chyba zainteresowani badacze w krajach niemieckojęzycznych. Zabrakło natomiast w rozprawie miejsca na omówienie podstaw źródłowych oraz literatury przedmiotu. Jest to mankament tym większy, że problematyka książki jest nader słabo znana, a literatura przedmiotu, wbrew podanemu spisowi przedzielnemu, przede wszystkim prace w języku niemieckim. W zestawieniu literatury rzuca się w oczy brak wielu prac G. Kisch⁷ a także H. Kleinau⁸,

6 Z. Zdrójkowski, *Zarys dziejów*, ss. 59—66; M. Hanow, *Jus Culmense ex ultima revisione oder Das vollständige Culmische Recht*, Gdańsk 1767, § 28—32; S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 2, Lwów 1926, s. 222 i n.

7 G. Kisch, *Das Mühlenregal im Deutschordensgebiete*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte (dalej Sav. ZRG), 1928, t. 48, ss. 176—193; ten sam tekst w wersji rozbuudowanej opubl. w: *Forschungen und Quellen zur Rechts- und Sozialgeschichte der Ordenslan-*

C.K. Lemana⁹, A. Methnera¹⁰, A. Sierakowskiego¹¹, P. Simsona¹², E. Steffanhagena¹³, O. Stobbe¹⁴, M. Töppe¹⁵. Z rozpraw polskich można by się upomnieć o opracowanie F. Bie i J. Malika¹⁶, M. Borzestowskiego¹⁷, W. Jarmolika¹⁸, R. Łaszewskiego¹⁹, K. Melkowskiej²⁰.

Badając kwestię mocy posiłkowej prawa rzymskiego, J. Sondel stwierdza, że autorzy wszystkich trzech rewizji prawa chełmińskiego znali prawo rzymskie i niejednokrotnie w poszczególnych artykułach rewizji wyraźnie bądź pośrednio się do niego odwoływali, wskazując na odmienne uregulowanie niektórych kwestii. Zauważa także, że nie można wyciągać zbyt daleko idących wniosków z tego, że teksty tych rewizji, sporządzone w języku niemieckim, z biegiem czasu przetłumaczono na łacinę. Stwier-

des (dalej FQRSGO) t. 1, Sigmaringen 1973, ss. 87–164; tenże, *Studien zur Kulmer Handfeste. Die Rechtsvorbehalte der Kulmer Handfeste ihre Rechtsgrundlage und Rechtsnatur*, Sav. ZRG, 1930, t. 50, ss. 180–232 oraz FQRSGO, t. 2, Sigmaringen 1978, ss. 163–218; tenże, *Zur Geschichte des Fischereiregales im Deutschordensgebiete. Beiträge zum Wirtschaftsrecht*, Festschrift für Erns Heymann, Arbeiten zum Handels, Gewerbe und Landwirtschaftsrecht, Nr 62, Marburg 1931, ss. 349–413; tenże *Das Fischerrecht im Deutschordensgebiete. Beiträge zu seiner Geschichte*, *Deutschrechtliche Forschungen*, t. 5, Stuttgart 1932; tenże *Studien zur rechtlichen und sozialen Gliederung der städtischen Bevölkerung im Deutschordenlande*, FQRSGO, t. 1, Sigmaringen 1973, ss. 15–86.

8 H. Kleinau, *Untersuchungen über die Kulmer Handfeste, besonders ihre Stellung im Recht der deutschen Kolonisation, zugleich Bemerkungen zu Guido Kisch „Die Kulmer Handfeste“*, *Altpr. Forsch.*, 1933, 10, ss. 231–261.

9 C. K. Leman, *Provincialrecht der Provinz Westpreussen*, t. 3, *Die Statutenrecht der Stadt Danzig*, Leipzig 1831, ss. 185–274.

10 A. Methner, *Die Kulmische Handfeste in ihren Beziehungen zu Schlesien*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, 1933, 87, ss. 32–40.

11 A. Sierakowski, *De singulari nobilitatis in occidentali Prussia haereditario iure*, Berlin 1867.

12 P. Simson, *Geschichte der Danziger Willkür*, Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussen, 1904, 3.

13 E. Steffenhagen, *Deutsche Rechtsquellen in Preussen vom XIII zum XIV Jahrhundert*, Leipzig 1875.

14 O. Stobbe, *De jure Culmensi*, Königsberg 1857 (praca doktorska); tenże, *Geschichte der Deutschen Rechtsquellen*, t. 2, Brunschweig 1864.

15 M. Töppe, *Das Danziger Schöffnenbuch*, Kwidzyn 1878.

16 F. Bie i J. Malik, *Materiały do projektu «Korekturey pruskiej» Mikołaja Niewieścińskiego z roku 1598*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* (dalej CPH), 1969, t. 21, z. 1, ss. 175–181; także J. Malik, *Proces kryminalny nowych radców w Knipawie—Królówcu 1566 r.*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1963, nr 2, ss. 186–199; tenże, *Prawo chełmińskie w Prusach Krzyżackich (1486—1525) i Prusach Książęcych (1525—1620)*, *Studia Culmensa Historico-Juridica*, t. 2, Toruń 1983, s. 78 i n.

17 M. Borzestowski, *«Korektura Pruska» (Jus terrestre nobilitatis Prussiae correctum a. 1598) jej geneza, dzieje, źródła oraz wpływ na dawne polskie prawo ziemskie na tle rozwoju prawa sądowego Polski i krajów ościennych*, Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, praca doktorska, maszynopis.

18 W. Jarmolik, *Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Poulstau do Unii Lubelskiej 1569 roku*, *Przegląd Historyczny*, 1982, t. 73, z. 1–2, ss. 23–46.

19 R. Łaszewski, *Wiejskie prawo spadkowe w województwie chełmińskim w okresie oligarchii magnackiej*, CPH, 1976, t. 28, z. 2, ss. 37–58.

20 K. Melkowska, *Przywilej chełmiński (1233, 1251)*. Teksty pomników prawa chełmińskiego w przekładach polskich, nr 1, Toruń 1985.

dza w końcu autor, że oddziaływanie prawa rzymskiego na Jus Culmense przejawiało się w trzech podstawowych płaszczyznach. Po pierwsze, prawo rzymskie spełniało rolę systemu pomocniczego (subsydiarnego), bez którego niekompletnie i pełne luk prawo chełmińskie nie mogło się obejść. Po drugie, wywarło wpływ na stosowaną w prawie chełmińskim siatkę pojęciową. Po trzecie, wywarło wyraźny merytoryczny wpływ na treść przepisów prawnych kolejnych rewizji.

Wpływ prawa rzymskiego na przepisy prawne prawa chełmińskiego konstatuje J. Sondel zarówno w odniesieniu do rewizji lidzbarskiej (rozdz. II) jak i w rewizji nowomiejskiej (rozdz. III). Stwierdza przy tym, że w rewizji nowomiejskiej główny nacisk położono na ulepszenie systematyki poprzedniej próby kodyfikacyjnej i precyzyjnego redakcyjnego ujęcia poszczególnych przepisów — w związku z czym zakres wpływów rzymskich nie doznał tu istotnego rozszerzenia. Najwyraźniej zaciążyło natomiast, według ustaleń autora, prawo rzymskie na kolejnej toruńskiej rewizji prawa chełmińskiego (*Jus Culmense Revisum*). Badając ten problem w ostatnim, czwartym rozdziale pracy, J. Sondel stwierdza, że w tym przypadku nie można mówić o elementach prawa rzymskiego, ale o kompleksowej i celowej jego recepcji. Zwrócono tu uwagę, że redaktorzy rewizji wykorzystali materiał prawny jedynie w niewielkim stopniu, wprowadzając nowe postanowienia oparte w przeważającej mierze na prawie justyniańskim. Zauważono także znaczne rozbudowanie postanowień z dziedziny prawa publicznego. Zdaniem autora „wszystkie ważniejsze postanowienia rewizji toruńskiej zostały sformułowane w wyniku wykorzystania zasad prawa rzymskiego i to w stopniu, który w pełni uzasadnia tezę o recepcji tego prawa”. Wpływ prawa rzymskiego widzi J. Sondel w postaci rozbudowanych przepisów o poręce, obowiązkach opiekuna, zasadach dziedziczenia.

Wpływ prawa rzymskiego na treść postanowień kolejnych rewizji śledzi autor dokonując analizy poszczególnych instytucji prawnych w tych rewizjach. Stara się on także przedstawić rozwój niektórych, wybranych przepisów prawnych w kolejnych redakcjach. Żałować należy, że materiał ten nie jest obszerniejszy, ale wypada uznać, iż jest dostateczny, aby wyciągnąć wnioski o wpływie prawa rzymskiego na kształt wszystkich trzech kolejnych rewizji oraz o tym, że wpływ ten w odniesieniu do *Jus Culmense Revisum* miał charakter świadomej recepcji.

W zdaniach kończących pracę, J. Sondel zwraca uwagę na konieczność ponownego zbadania wpływów prawa rzymskiego na treść *Korek-*

21 Z. Lisowski, *O prawie rzymskim w korekturze pruskiej uwagi krytyczne*, CPH, 1954, t. 6, z. 2, ss. 194—200.

туры pruskiej, nie tylko przy uwzględnieniu przepisów rewizji nowomiej-skiej jak to uczynił E. Lisowski, ale także pozostałych rewizji.

Praca J. Sondela jest dla dziejów prawa monografią znaczącą. Zawiera ona istotnie wartości poznawsze, wnosząc trwały wkład w poznanie prawa chełmińskiego.

Jacek Sobczak

Jerzy Dygdała, *Życie polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczpospolitą w XVIII wieku. Tendencje unifikacyjne a partykularyzm*, Warszawa—Poznań—Toruń 1984, PWN, ss. 262.

W ostatnich latach ukazało się sporo prac poświęconych przedrozbi-
rowym Prusom Królewskim epoki saskiej i stanisławowskiej. Uprzednio
badano głównie dzieje tej prowincji w XVI w. oraz wielkich miast —
Gdańska, Torunia i Elbląga. Do kryzysowych czasów saskich większość
historyków czuła niechęć. Przed Jerzym Dygdałą nikt — w zasadzie —
nie zajmował się życiem politycznym Prus Królewskich w połowie XVIII
w. Wielotomowa i cenna praca Godfryda Lengnicka kończy się na śmierci
Augusta II. Dygdała stał się jakby kontynuatorem badań Lengnicka, ale
jakoże doskonalszym od historyka i prawnika gdańskiego. Zanim ukazała
się recenzowana książka autor posiadał już bogaty dorobek pisarski skon-
centrowany głównie na dziejach Torunia w czasach stanisławowskich¹.
Dawało mu to doskonałą podstawę do badań nad życiem politycznym
Prus Królewskich. Pozwoliło oglądać badaną dziedzinę na tle ogółu spraw
nurtujących prowincję, a nie tylko przez pryzmat spraw toruńskich. Ba-
dania Dygdały dowiodły, że panowanie Augusta III wcale nie było cza-
sem zastoju życia politycznego w Prusach Królewskich. Z sejmików ge-
neralnych, które się nie zbierały, przeniosło się ono na sejmiki deputac-
kie, komisarские, elekcyjne. Prusy Królewskie podzieliły się na takie
same obozy polityczne jak Rzeczpospolita. Szlachta była już zintegro-
wana z bracią szlachecką z Korony i Litwy, a więc starała się być nie

¹ J. Dygdała, *Polityka Torunia wobec władz Rzeczypospolitej w latach 1764—1772*, Warsza-
wa—Poznań—Toruń 1977; tenże, *Wielkie miasta Prus Królewskich wobec reformy menniczej
z lat 1765—1766*, *Zapiski Historyczne*, 1976, t. 41, z. 3, ss. 105—123; tenże, *Opozycja Prus Królew-
skich wobec cła generalnego w latach 1764—1766*, *Zapiski Historyczne*, 1977, t. 42, z. 2, ss. 25—44;
tenże, *Uwagi o magnaterii Prus Królewskich w XVIII stuleciu*, *Zapiski Historyczne*, 1979, t. 44,
z. 3, ss. 57—81; tenże, *Kwestia dopuszczenia małych miast Prus Królewskich do sejmiku ge-
neralnego w latach 1764—1768*, *Zapiski Historyczne*, 1981, t. 46, z. 1, ss. 47—75; tenże, *Toruń
wobec unifikacji miar i wag w Rzeczypospolitej w latach 1764—1766*, *Acta Universitatis Nicolai
Copernici, Historia XI*, 1977, z. 74, ss. 99—111.